

TON VAN DER WOUDEN

De Syntactische atlas van de Nederlandse dialecten, Deel I

Abstract – In this paper, the author critically assesses the first volume of the *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (sand). First and foremost, the editors are praised for this new and unique source of information on syntactic variation. On the other hand, there is some (mild) criticism as well. Certain decisions in selecting or not selecting phenomena to be investigated are questioned, methodological objections against the ways phenomena were investigated are raised, and certain theoretical biases in analyses and explanations are exposed. The final judgement, however, is positive.

Er is alle reden om blij te zijn met het verschijnen van deel I van de *Syntactische atlas van de Nederlandse dialecten* (hierna: SAND) van Sjeff Barbiers, Hans Bennis, Gunther De Vogelaer, Magda Devos en Margreet van der Ham (Amsterdam University Press 2005). De atlas bestaat uit een gebonden kaartdeel (96 pp, tweetalig Nederlands-Engels) en een gebrocheerd commentaardeel (80 pp, ik heb alleen de Nederlandstalige versie gezien maar er bestaat ook een Engelse). Het is de eerste aflevering van een samenwerkingsproject van het Meertens Instituut, de Universiteiten Gent, Antwerpen, Leiden en die van Amsterdam, en de Fryske Akademie. Deze syntactische atlas heeft een fonologische pendant in de FAND (*Fonologische Atlas van de Nederlandse dialecten*, Goossens et al. 1998-2005) en een morfologische in de MAND (*Morfologische atlas van de Nederlandse dialecten*, De Schutter et al. 2005-).¹

De SAND brengt de geografische variatie van een fors aantal syntactische verschijnselen in kaart. De data ervoor zijn op min of meer traditionele wijze verzameld: in 267 meetpunten, zo'n beetje gelijkmatig verdeeld over het taalgebied (158 in Nederland, 102 in België en 7 in Frankrijk), zijn oudere (55-70) niet-mobiele dialectsprekers schriftelijk, mondeling en telefonisch ondervraagd. Naar ik aanneem volgens de traditie (maar onbeargumenteerd) is de grens van wat geldt als 'de Nederlandse dialecten' in het oosten gelegd bij de landsgrenzen en in het zuiden bij de traditionele taalgrens, wat betekent dat Friesland, Frans Vlaanderen en Tegelen mogen meedoen, maar bijvoorbeeld het Nederlands van Suriname, het Fries beoosten de Eems of het dialect van Kaldenkirchen niet.²

Omdat vrijwel alle informanten ook (een min of meer dialectisch gekleurde variant van) de standaardtaal machtig waren, werden de mondelinge interviews deels, met name in België, gevoerd door een dialectspreekende hulpinterviewer, om

1 Ik dank de collega's Boogaart, De Vaan, Verhagen en De Vogelaer voor hun commentaar op een eerdere versie. De verantwoordelijkheid voor opvattingen en formuleringen ligt vanzelfsprekend bij mijzelf.

2 Vergelijk Winkler 1874, voor wie de grens van het 'Nederduitsch' veel verder naar het oosten lag: 'onder de arbeiders en in den geringen stand wordt te Koningsbergen [Königsberg, de hoofdstad van Oost-Pruissen, het huidige Kaliningrad] nog tamelijk zuiver nederduitsch in den eigenaardigen oostpruisischen tongval gesproken' (p. 7).

de invloed van de standaardtaal op het dialect te minimaliseren.³ De data worden gepresenteerd in meer dan honderd meerkleurenkaarten en voorzien van (beknopt) commentaar. Alles bij elkaar heeft dat schitterend materiaal opgeleverd, onmiskenbaar een belangrijke verrijking van het gereedschap van de taalkundig onderzoeker.

Hoewel we blij kunnen zijn met het verschijnen van deel I van de SAND, zijn er ook verschillende redenen om niet zo geweldig blij te zijn met het boek zoals het er nu ligt. Deze redenen heb ik hieronder grofweg gegroepeerd onder de noemers ‘keuze van de verschijnselen’, ‘kwaliteit van de data’, en ‘analyses en verklaringen’. Gezien de beperkte ruimte die er is voor mijn bespreking, zal deze zich vooral concentreren op de in mijn ogen zwakke punten. Dat ik hier meer aandacht besteed aan die negatieve kanten, betekent dus niet dat mijn eindoordeel uiteindelijk vooral negatief uitvalt. Ik ga er echter vanuit dat zowel de gebruikers als de samenstellers van de SAND en zijn opvolgers meer gebaat zijn met het belichten van een aantal van de meest in het oog springende zwakheden van het boek dan met enkel loftuigen.

Keuze van de verschijnselen

De onderzochte fenomenen in dit deel van de SAND zijn gegroepeerd in vijf hoofdstukken: 1. Voegwoorden (37 kaarten), 2. Subjectpronomina (27 kaarten), 3. Subjectverdubbeling en subjectclitisering na *ja/nee* (32 kaarten), 4. Reflexieve en reciproke pronomina (23 kaarten), en 5. Vooropplaatsing (26 kaarten). Deze verdeling lijkt evenwichtiger dan die in werkelijkheid is: maar liefst 22 van de 37 kaarten van hoofdstuk 1 zijn gewijd aan het verschijnsel van voegwoordvervoeging, en het derde hoofdstuk gaat natuurlijk net zo goed over subjectpronomina als het tweede.

Een klassiek voorbeeld van voegwoordvervoeging (Van Haeringen 1939) is de meervoudsvorm *azze* in het Zuid-Hollandse *de meide gaan uit azze ze zin hebben*: bij een enkelvoudig subject krijg je *de meid gaat uit as ze zin heb*. Voegwoordvervoeging is een tamelijk perifeer verschijnsel, zowel letterlijk, dat wil zeggen geografisch (zie kaart 19) als figuurlijk, dat wil zeggen typologisch (Hoekstra 1993). In de SAND lijkt met name naar vervoeging van het voegwoord *dat* gekeken te zijn, minder naar (conditioneel) *als*, niet of nauwelijks naar andere voegwoorden. Dat onderzoek naar andere voegwoorden niet op voorhand tot mislukken gedoemd is, bewijst De Vink (2004), die voor het Katwijkse onder meer (p. 114) *ik heb ehòrd as-tatte ze gien zaut an krije kenne* (met vervoeging van het complexe voegwoord *alsdat*) en *ik weet iet ovve we wat vange zelle* (met vervoeging van *of*) geeft. Dat verdergaande onderzoek had zich zelfs niet hoeven beperken tot onderschikkende voegwoorden: Cremers en Koppen (z.j.) betogen dat in het dialect van Tegelen ook nevenschikkend *of* verbogen kan worden: in *Ich dink det Jan ofs toow kumps* (‘ik denk dat Jan of jij komt’) houdt de *s* van *ofs* verband met de *s* van *kumps* (2e pers. ev.).

³ Zie Cornips & Jongenburger (2001) en Barbiere & Bennis (2007) voor de achtergrond van deze inconsequente aanpak, en een aantal andere methodologische overwegingen.

Ook de verschijnselen die besproken worden in hoofdstuk 3, verdubbelde voornaamwoorden (*'k ga ik ook mee*) en 'overtollige' voornaamwoorden (*ben je ziek? Ja'k*), zijn in het Nederlandse taalgebied tamelijk perifeer (ze zijn voornamelijk aangetroffen ten zuiden van de grote rivieren, getuige syntheseskaart 6), maar die zijn veel minder zeldzaam in andere talen.

De keuze van de verschijnselen die dit deel behandelt, wordt als volgt beargumenteerd (commentaardeel, p. 5):

Bij al deze verschijnselen gaat het om syntactische afhankelijkheden. De vorm van het voegwoord is afhankelijk van het subject, de vorm van het subjectpronomen is afhankelijk van zijn syntactische positie en functie en van de eventuele aanwezigheid van een ander subject, de vorm van een reflexief hangt af van de aard en positie van het antecedent, en de vorm van vooropgeplaatste vragende en betrekkelijke voornaamwoorden hangt af van de syntactische functie en de diepte van inbedding van de deelzin waaruit deze naar voren zijn gehaald.

Niet alleen getuigt het voorbeeld van generatieve vooringenomenheid – niet in alle soorten taalkundige beschrijving worden voornaamwoorden 'naar voren gehaald' – deze argumentatie zegt ook nog eens tamelijk weinig: syntaxis gaat immers vrijwel altijd, zo niet per definitie, over afhankelijkheden tussen (delen van) zinsdelen. Ik geef een voorbeeld van een verschijnsel dat aan deze definitie voldoet maar niet behandeld wordt: de *s*-uitgang van *mooi* in standaardtalig *we bouwen aan iets moois* is afhankelijk van *iets* of in elk geval van de partitieve constructie waarvan *iets* het hoofd lijkt te zijn. De constructie *iets mooi(s)* is a priori niet oninteressant voor de SAND, want het is gemakkelijk er variatie in te vinden: in het Zuiden (ik weet niet waar precies – dat is een vraag die een SAND zou moeten kunnen beantwoorden) hoort en schrijft men ook wel *We bouwen aan iets mooi*.⁴ Maar dit onderwerp komt in dit deel niet aan de orde, en de gebruiker kan niet eenvoudig nagaan of voorzien of onze nieuwsgierigheid in een volgend deel wél bevredigd zal worden. Het ontbreken van een overkoepelende inhoudsgave voor alle SAND-delen bij elkaar wreekt zich hier en elders.

Omgekeerd hebben we trouwens ook niet bij alle fenomenen waarover een kaart is afgedrukt, te maken hebben met syntactische afhankelijkheden in de genoemde zin. Zo is de keuze tussen voegwoorden van vergelijking zoals *dan* of *als* of *of* (kaart 15b), contra het hierboven geciteerde, bij mijn beste weten niet afhankelijk van het subject (cf. De Rooij 1965); de toelichting probeert dat ook niet te beargumenteren. Ook wordt de keuze tussen *van* en *om* bij het voegwoord bij infinitie bijzinnen (18b) op zijn minst in een aantal dialecten veeleer door semantische dan syntactische factoren bepaald. Dit laatste punt verdient misschien enige toelichting: Van Craenenbroeck (2000, p. 161) (zie de bibliografie, p. 22) stelt: 'Uit een vergelijking tussen *van* en *om* is [...] gebleken dat het niet opgaat te stellen dat *van* niet meer is dan een Vlaamse tegenhanger van *om*.' Een relevant voorbeeld is *Jan schijnt van ziek te zijn*, waarin *om* onmogelijk is. Van Craenenbroeck beargumenteert (in weerwil van de titel van zijn artikel) dat de keuze voor het voegwoord *van* in elk geval in een aantal dialecten dikwijls semantisch gemotiveerd is, en dat *van* dan steeds een negatieve evaluatie uitdrukt. Een zin zonder *van* als *ik*

4 Voorbeeld afkomstig van www.sportwereld.be. Vergelijk ook Van der Wouden 1998, 72.

zal proberen de afwasmachine te repareren is in de relevante dialecten aanzienlijk optimistischer dan de langere variant met, *ik zal proberen van de afwasmachine te repareren* (p. 142): de *van*-loze variant wordt gemakkelijker gevolgd door zoets als *en dat zal zo'n tien minuutjes duren*, de variant met *van* krijgt gemakkelijker een minder optimistisch vervolg, bijvoorbeeld van het type *maar ik weet niet of dat gaat lukken*. Niets daarover in de SAND.⁵ En als men van mening is dat variatie in voegwoorden thuishoort in een atlas over syntactische variatie, waarom is dan bijvoorbeeld de constructie *zij is even groot als hij* ((groot) is) niet onderzocht? Niet alleen treedt daarin variatie in het voegwoord op (*als, of, gelijk*, ('hypercorrect') *dan*), ook vinden we misschien wel variatie in de weglaatbaarheid van het hulpwerkwoord en van het predikaat. En dan zwijg ik maar over de variatie in de vorm van het voornaamwoord (*zij is even groot als hij* vs. *zij is even groot als hem* – *als hem* kan zo men wil ook geanalyseerd worden als herinterpretatie van het voegwoord als voorzetsel, vergelijk Van der Wouden (2007) en de daar aangehaalde literatuur).

Een ander geval van informatie die vanuit syntactisch perspectief minder relevant is, is te vinden in de kaart over variatie in het voegwoord van de voorwaardelijke bijzin (15a):

We vinden maar liefst acht verschillende vormen voor 'als'. De meeste van deze vormen lijken echter sterk op elkaar en zouden fonologische varianten van elkaar kunnen zijn. Of dat zo is, laten we hier in het midden.

Dat is een zwaktebod, in een atlas die beoogt de syntactische variatie van de Nederlandse dialecten in kaart te brengen: als de waargenomen variatie niet syntactisch van aard is, hoort het verschijnsel er niet in, want er waren genoeg fenomenen te verzinnen waarvan het veel interessanter geweest zou zijn om ze in kaart te brengen. In het standaard Nederlands zijn er bijvoorbeeld, behalve de *als*-zin, nog tal van andere syntactische manieren om voorwaardelijke bijzinnen te maken: voegwoordloos V1 (*houd je van vlees, braad je in Croma* (Van der Horst en Van der Horst 256-264)), V2 met *al/ook al* in eerste positie en eventueel andere partikels in de hoofdzin (*ook al doe je het volgens het boekje, dan nog blijven de uiteindelijke effecten vaak onvoorspelbaar*). Zijn die verschillende constructies in het hele taalgebied mogelijk? Uit dit deel van de SAND zullen we dat niet leren. Van weer andere conditionele constructies, namelijk die met een vorm van *moeten* of *mogen* op de eerste plaats, staat het buiten kijf dat er regionale variatie is (Diepeveen et al. (2006) geeft een literatuuroverzicht en een beeld van de situatie op dit moment; Boogaart (2007) laat zien dat met de regionale variatie ook semantische variatie samenhangt): waar het Zuiden grosso modo een voorkeur lijkt te hebben voor *moest* (*Moest u verkiezen zulke informatie niet te ontvangen, verzoeken wij u ons dit te laten weten*), kiest het Noorden dikwijls voor *mocht* (*Mocht u voorkeur hebben voor een tijd, geeft u dit dan aan op het inschrijfformulier*). Moest de SAND gekozen hebben voor een wat breder perspectief, en in het algemeen gekozen hebben naar voorwaardelijke uitdrukkingen in het Nederlands, we hadden

5 Het onderschikkend voegwoord *van* heeft overigens eeuwenoude rechten. Zo lezen we in de eerste druk van de Statenvertaling (1637): *verbodt van de heydensche afgodische growwelen na te volgen* (inl. op Deut. xviii).

meer geleerd dan nu, met de beperking tot variatie in het voegwoord.⁶ Kortom, een gemiste kans.

De motivatie van de onderzochte verschijnselen op p. 5 gaat verder met:

Het doel van de atlas is in de eerste plaats om belangrijke aspecten van de syntactische variatie in de hedendaagse dialecten van het Nederlands gedetailleerd in kaart te brengen, niet om alle variatie in alle onderdelen van de zinsbouw te beschrijven. [...] Het voordeel van een gedetailleerd overzicht is dat het behulpzaam kan zijn bij het evalueren van in de literatuur geopperde generalisaties en hypothesen.

Wat ‘belangrijke aspecten’ zijn, lijkt vooral bepaald te zijn door de generatieve traditie, ‘de literatuur’ in het citaat is in de praktijk van in elk geval een aantal hoofdstukken voornamelijk generatief; aansluiting bij andere tradities wordt te weinig gezocht, in elk geval op het oog niet systematisch. Eén voorbeeld: in de bibliografie (die ongelukkigerwijs verdeeld is over de verschillende hoofdstukken) zocht ik vergeefs naar de naam van Cor van Bree, wiens bijdrage aan de dialect-syntaxis van het Nederlands toch onmiskenbaar van belang is. Naar aanleiding van zinnen als *hij houdt een’ dikken stok in de hand, hij schudde ongeloozig het hoofd en zij droeg eene mand op de rug* schrijft Van Bree (1979, 207):

Wat ons hierbij interesseert is of de informanten het bepaald lidwoord (bij hand, hoofd en rug) handhaven of vervangen door het bezittelijk voornaamwoord (zijn of haar). We raken hiermee aan één van de syntactische verschillen die er bestaan tussen de oostelijke en helft van ons land: de oostelijke heeft nl. tot op zekere hoogte een voorkeur voor het bepaald lidwoord.

Waarom is dat onderwerp niet hier nog een keer behandeld, al is het maar ter validering van de methode? Maar misschien dat het in een volgend deel aan de orde komt.

Al met al kunnen we op verschillende manieren aankijken tegen de keuze van de verschijnselen in dit deel van de SAND. Negatief gesteld: als we afgaan op het eerste deel, dan is de onderwerpkeuze van de SAND nogal onevenwichtig: erg veel aandacht voor subjecten enerzijds en voor tamelijk perifere fenomenen anderzijds. We moeten afwachten of de volgende delen dit weer enigszins in balans zullen brengen. Positiever gesteld: het is onmiskenbaar dat dankzij deze publicatie een schat van uiterst waardevolle informatie ontsloten wordt, en dan met name over voegwoordvervoeging en subjectverdubbeling.

Kwaliteit van de data

Volgens het commentaardeel, p. 5, brengt de SAND ‘de variatie in zinsbouw in kaart in de dialecten van het Nederlands aan het begin van de 21e eeuw’. Van valse bescheidenheid hebben de samenstellers duidelijk geen last, met hun keuze

6 Vergelijk *Moest ze gekozen hebben voor de parking aan de andere kant van de stad, we hadden nog een klein kwartier samen kunnen optrekken.* (www.wriethistory.be). Merk op dat er in deze variant twee zinsdelen voor de persoonsvorm van de hoofdzin staan, namelijk de voorwaardelijke bijzin en het onderwerp.

voor twee maal een bepaald lidwoord *de*. Ondertussen is het evident dat het gebruikte raster van informanten bij lange na niet fijnmazig genoeg is om aan te mogen nemen dat alle dialecten aan de orde zouden komen – tenzij ‘dialect’ natuurlijk gelijkgesteld wordt aan ‘meetplaats’. Dat laatste lijkt soms daadwerkelijk het geval te zijn, getuige bijvoorbeeld de volgende formulering in de toelichting bij 1.3.1.10: ‘Er zijn slechts achttien dialecten waar het voegwoord kan worden weggelaten’. Op p. 6 van het commentaardeel wordt anderzijds impliciet wel toegegeven dat het informantennetwerk op sommige plekken eigenlijk te grof is, als opgemerkt wordt dat de informanten in grote steden als Amsterdam en Antwerpen gezien moeten worden als representatief voor hun wijk, veeleer dan voor de hele stad. De gebruiker van de SAND moet dan overigens zelf maar raden om welke wijken het gaat. Bovendien wordt al heel snel duidelijk dat niet alle syntactische variatie die ooit voor varianten van het Nederlands is beschreven, hier aan de orde komt – zie hierboven, en vergelijk bijvoorbeeld de kaarten van de SAND met die van zijn (onvoltooid gebleven) voorganger AND (Gerritsen 1991). Ook dat blijkt trouwens, andermaal impliciet, uit het vervolg: ‘In deze atlas behandelen we syntactische variatie eerder in de diepte dan in de breedte’ (eveneens p. 5).

Op grond van deze keuze voor diepgang boven breedte zou de gebruiker een zekere volledigheid mogen verwachten, maar die verwachting wordt, afgezien dan van voegwoordvervoeging en subjectverdubbeling, niet ingelost. Een voorbeeld is kaart 14b, die gaat over het voegwoord van de vergelijkende *of*-zin, als in ‘*t lijkt wel of er iemand in de tuin staat of hij doet of hij de baas is*’. Het commentaar (1.3.1.2) vermeldt onder meer ‘Kaart 14b laat zien dat er in het taalgebied zeven verschillende vormen voor vergelijkend “of” voorkomen.’ (commentaardeel p. 13). Ik kan me niet voorstellen dat de kaart compleet is, want de variant *alsof* ontbreekt. En dat, terwijl op het internet de variant met *alsof* in sommige constructies frequenter is dan die met *of*. Het volgende tabelletje illustreert dat (dit type microvariatie blijft in de SAND overigens helemaal buiten beschouwing):

Google-tellingen 10/9/2006

	<i>of</i>	<i>alsof</i>
<i>het is precies</i>	784	483
<i>het lijkt wel</i>	555000	175000
<i>het is net</i>	94700	66200
<i>doet net</i>	28300	30700

Een voor de hand liggende tegenwerping tegen deze kritiek zou zijn, dat Google-attestaties niet relevant zijn, omdat men immers slechts niet-mobiele oudere dialectsprekers heeft willen onderzoeken. Deze tegenwerping houdt evenwel geen steek, omdat de variant met *alsof* ook in de dialectdata van de SAND (te vinden via <http://www.meertens.knaw.nl/sand/zoeken>) voorkomt, bij voorbeeld in het predicat (*net*) *doen alsof*: voor Cadzand wordt *ie dee net asof ie pas uut z'n bed kwam* gerapporteerd, en in deze zelfde zin 333 hebben in elk geval ook informanten uit een tiental andere gemeenten, van Aalsmeer tot Zelhém (een variant van) *alsof* gebruikt. Het is mij een raadsel waarom dat niet in de kaart terug te vinden is.

Voor 1.3.1.6 (finit(e) voegwoord(en) na betrekkelijk voornaamwoord) werden vier typen zinnen onderzocht: *de bank waarop dat ze zaten, dat is de man die als*

het verbaal verteld heeft, wie dat geld heeft moet mij maar wat geven, dat is de man die als ze geroepen heeft. Is de locatiefrelatief, behalve in de hier genoemde pied piping-variant, ook onderzocht in de prepositiestrandingvariant *de bank waar dat ze op zaten?* Kennelijk is de zin zonder extra voegwoord wel onderzocht (88b), maar of er hier en daar nog een extra voegwoord bij kan komen, wordt daar niet vermeld, en hier dus ook niet.

Ik heb ook enige twijfels bij de kaarten 18a en 18b, over voegwoorden bij beknopte bijzinnen. De bevroegde zinnen zijn *Heb je genoeg mensen om hooi van het land te halen?* en *Het was aardig van Jan om te komen werken.* De generalisatie is volgens 1.3.1.9

dat de meeste dialecten in België hier zowel *voor* als *om* kunnen gebruiken [...] In Nederland vinden we weinig variatie.

In het kader van deze en vergelijkbare variatie rijst andermaal de vraag, of keuze voor een voegwoord een syntactische of een lexicale kwestie is: zonder argumentatie kiest de SAND voor de eerste optie. Hierboven besprak ik al de variant *van*, die in elk geval in bepaalde Belgische dialecten een andere semantiek heeft dan *om* of *voor*. Ik ben er daarnaast van overtuigd dat *voor* in de kaarten 18a-b in elk geval in Nederland ondergerapporteerd is. Zo laat randstedeling Wim de Bie zijn Schiedamse typetje Mike van der Molen zeggen *Moest ik mee naar het bureau voor een proces-verbaal op te maken* (Oudejaarskonferans, Bieslog.vpro.nl, 31 december 2006). Het internet biedt nog veel meer voorbeelden,⁷ Michiel de Vaan (p.c.) schat dat minstens 75% van de oudere dialectsprekers uit Nederlands Limburg *veur* gebruikt en niet *um*, en ook andere collega's die ik heb geraadpleegd zeggen *voor* als onderschikkend voegwoord te kennen (al voegen ze daar doorgaans aan toe, het zelf nooit dan schertsenderwijs te gebruiken – dit onderschikkende voegwoord wordt kennelijk als gestigmatiseerd beschouwd). Hoe zou het komen dat onderschikkend *voor* wél bekend is bij een taalgevoelige schrijver-cabaretier en bij taalkundigen in de Randstad, maar in het westen níet te vinden is op de kaarten van de SAND? Een verklaring zou kunnen liggen in de gesloten vraagstelling: het fenomeen is namelijk onderzocht met een verzoek om een zin met *om* in het dialect te vertalen. Mogelijk dat een vraag van het type 'komen zinnen als *mee naar het bureau voor een proces-verbaal op te maken* voor in uw dialect?' een heel ander beeld had opgeleverd, met een veel bredere verspreiding van onderschikkend *voor*. In andere gevallen is dit soort ('komt voor'-)vragen wel gesteld, dus de onderzoekers hebben hier een kans laten liggen. Ter completering had wellicht ook nog onderzocht kunnen worden of er verschil is in de keuze van het voegwoord tussen gesubcategoriseerde bijzinnen (*genoeg, geselecteerd*) en meer adjunct-achtige gevallen (*zal ik iets voor te drinken inschenken?*), maar de SAND biedt die informatie helaas niet.

7 Het internet biedt tal van aanvullende voorbeelden: *Wat een probleem is dat om de puppies aan te leggen voor te drinken* (www.lady.dj-remy.nl); *Dagelijks gebruiken wij water voor te drinken, eten klaar te maken, te wassen, te poetsen enz.* (www.limburg.nl); *Er zit een fijne hardhouten vlonder in die je voor een deel open kunt klappen voor te hozen* (www.marktplaats.nl); *Fijn was het dat je overal kon zitten voor te eten* (www.zoover.nl/bulgarije). Een heel enkele keer trof ik dubbele markering aan: *Als het aan mijn ligt komt er dadelijk een soort rijbewijs maar dan om voor te vissen* (www.karperland.nl/epd_carp_in_achun.htm).

In een ander geval lijkt men zelf de gehanteerde methode niet onvoorwaardelijk te vertrouwen: op p. 27 lezen we in de toelichting bij de variatie in de vormen van de subjectpronomina voor de eerste persoon enkelvoud:

Wel kennen sommige zuidwestelijke dialecten de mogelijkheid om aan het zwakke pronomen een *sjwa* toe te voegen, waardoor een zwakke vorm *ke* ontstaat. De kaart toont een viertal dergelijke attestaties, maar hoogstwaarschijnlijk kent de vorm *ke* een ruimere, misschien wel algemeen West-Vlaamse verspreiding.

Waarom is dat niet onderzocht met vervolgonderzoek, bijvoorbeeld telefonisch? Een vergelijkbaar geval vinden we op p. 34-35:

Tot slot moet gewezen worden op een aantal vormen die in sommige dialecten teruggevonden worden naast de frequenter voorkomende vormen op de kaart. Deze vormen zijn niet in kaart gebracht, om het kaartbeeld interpreteerbaar te houden.

Waarom is er geen kaart van de zwakke vormen? Is er werkelijk frequentie-onderzoek gedaan? In het algemeen wordt sowieso enigszins inconsequent omgegaan met frequentere en minder frequente vormen – bij andere fenomenen was ‘komt voor’ ruim voldoende voor vermelding op de kaart. Zo bijvoorbeeld kaart 80b over ‘één-pronominalisatie’, als in *jij bent ook een rare één* en *Zo’n ding één heb ik nog nooit gezien*. De eerste variant komt vrijwel alleen in Friesland voor (maar anders dan in andere gevallen wordt gezwegen over een mogelijk verband met het Engels), de tweede enkel op een paar verspreide plekken in Oost-Brabant en Limburg. Weer anders gaat het bij de inventarisatie van het oude persoonlijk voornaamwoord *du*. Op p. 27 van de toelichting heet het:

Niet alle antwoorden op de vragen zijn gecarteerd. Wanneer *du* voorkomt naast een ander pronomen, is alleen *du* behouden.

Dat betekent dat kaartje 38b alleen bruikbaar is om een beeld te krijgen van de distributie van *du*: eventuele overlapping, of overgangsgebied, is onzichtbaar. Vergelijk ook p. 31, waar de problemen veroorzaakt door deze simplificatie opduiken:

De kaarten suggereren een scherpe grens tussen gebieden met de ‘oorspronkelijke’ situatie in de periferie en gebieden waar dit oorspronkelijke *du* volledig vervangen is door een vormvariant van het Middelnederlands *ghi*. De realiteit is echter complexer. In de gebieden waar *du* gehandhaafd is, bestaat vaak nog een ander pronomen dat naar de tweede persoon enkelvoud kan verwijzen, in de vorm van een beleefdheidsvorm [sic].

En even verderop (p. 33) wordt weer een andere aanpak van zeldzame en verspreide attestaties gekozen:

Uit de literatuur is verder bekend dat sommige dialecten gebruik kunnen maken van een mannelijk of zelfs [sic] een onzijdig pronomen om te verwijzen naar vrouwen. Voorbeelden van dat verschijnsel zijn ook in het SAND-materiaal aangetroffen; het gaat daarbij telkens om zwakke vormen. Het aantal attestaties van het fenomeen volstaat geenszins om een beeld te kunnen geven van de geografische distributie ervan, en er wordt hier dan ook afgezien van een verdere bespreking van het fenomeen.

Het lijkt er in het algemeen sterk op dat de keuze van de voor de SAND onderzochte verschijnselen mede is ingegeven door typologische overwegingen. In elk

geval gaat kaart 16a over een andere typologisch zeldzame eigenaardigheid van het Nederlands, namelijk de mogelijkheid om een vraagwoord in de eerste positie van een bijzin vergezeld te laten gaan van een of zelfs diverse voegwoorden, zoals in *vertel maar niet wie of dat ze had kunnen roepen*. Andermaal is hier een methodologische vraag op zijn plaats: is dit ook bevraagd met een matrixzin zonder negatie? De semantiek van de hoofdzin kan immers van invloed zijn op de keuze van het voegwoord: *zich afvragen* selecteert in principe *of*, *weten* heeft een voorkeur voor *dat*. Vergelijkbare variatie vinden we bijvoorbeeld in het Latijn:

opto ut veniat ik wil dat hij komt (voegwoord *ut*)
timeo ne veniat ik vrees dat hij komt (voegwoord *ne*)

Toevoeging van een monotoon dalende operator (Van der Wouden 1997) kan in het Nederlands de voorkeur van een werkwoord voor een onderschikkend voegwoord veranderen:

Ik weet dat hij komt
 ?Ik weet of hij komt
 Ik weet niet of hij komt
 ?Ik weet niet dat hij komt

De tweede en de vierde variant zijn weliswaar niet uitgesloten, maar slechts in bijzondere contexten bruikbaar. Als het ‘overtollige’ voegwoord van deze kaart het ‘gewone’ onderschikkende *of* is, dan verwachten we dat het eveneens gevoelig zou kunnen zijn voor de semantiek van de hoofdzin. Die variabele is in het SAND-onderzoek echter buiten beschouwing gelaten; de enige onderzochte variant is een gemarkeerde, met een ontkenning in de matrixzin.

Ook bij de kaarten 40a en 40b kunnen methodologische vraagtekens gezet worden. Het gaat hier om zwakke en sterke vormen van pronomina na voegwoorden en na persoonsvormen. Telefonisch zijn twee vertaalvragen gesteld, te weten *als je gaat, dan ga je* en *als je gezond leeft, dan leef je langer*. Me dunkt dat beide vragen niet helemaal gelukkig gekozen zijn. De structuur van de zin vraagt immers om parallelle, dus als er al verschil (mogelijk) is tussen enclitische vormen na persoonsvorm en na voegwoord, dan zal de gekozen formulering van de vraag voor onderrapportering zorgen.

Kaart 21a geeft een overzicht van de voegwoordvervoeging naar personen. Een onbegrijpelijk detail van deze kaart is dat Katwijk alleen een oker en een donkerblauwgroen vierkantje heeft, die respectievelijk staan voor eerste en tweede persoon meervoud, terwijl Van Koppen (2005, 32) het Katwijks geeft als voorbeeld van een dialect waarin het voegwoord voor meervoud verbogen wordt. Het cruciale contrast dat ze geeft (op basis van SAND-data zoals expliciet gemeld wordt) is

(6a) dat ik zuinig leef
 (6b) datt-e we/jullie/hullie gewoon lev-e

Waar is het hier misgegaan?

Analyses en verklaringen

In de inleidingen en toelichtingen bij kaarten van dit deel van de ANS worden helaas met enige regelmaat claims gemaakt die niet of niet helemaal juist zijn. Een voorbeeld vinden we in de toelichting bij kaart 17b in 1.3.1.8, waar we lezen:

Als er in het Standaardnederlands geen vraagwoord of betrekkelijk voornaamwoord aan het begin van een finiete bijzin staat, kan het voegwoord niet worden weggelaten. In sommige dialecten komen constructies voor waarin dat wel kan.

Het komt me voor dat er verschillende constructies in het Standaardnederlands bestaan die deze generalisatie, in elk geval in deze vorm, ontkrachten. In de eerste plaats is daar de hierboven al kort aangestipte voegwoordloze voorwaardelijke bijzin *Houd je van vlees, braad je in Cromaz* (ook wel bekend als Cromazin, zie Van der Horst en Van der Horst (1999, 256-264) en de daar aangehaalde literatuur). Voorwaardelijke bijzinnen met *mocht/moest* zijn een ander geval. Kaart 17b brengt in twee varianten het soort van weggelaten onderschikkende voegwoorden in beeld waar de SAND wél in geïnteresseerd is: *ik denk hij is weg* en *ik geloof deze jongen vinden ze allemaal wel aardig*. De tweede variant wordt topicalisatie genoemd, maar de term ‘inversie’ (een term die in hoofdstuk 5 wel gebruikt wordt), in de zin dat de eerste zinspositie gevuld wordt door een ander zinsdeel dan het onderwerp, lijkt me meer op zijn plaats. De weinige attestaties van de constructies worden geïnterpreteerd als twee gebieden: Noord-Holland plus Friesland, en een strook langs de oostgrens. Eerlijk gezegd zie ik niet waar die gebieden vandaan komen, want ik zie in Utrecht en op de Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden ongeveer evenveel stipjes als in Noord-Holland. Voor de oostgrens wordt invloed van het Standaardduits gesuggereerd, voor het andere gebied ontbreekt dan gek genoeg weer iedere suggestie van invloed van het Fries, dat de constructie ook kent (vergelijk bijv. Tiersma 1985, 124 *ik leau, hy wint it moarn* ‘I believe that he will win tomorrow’, en E. Hoekstra 2002 over aanwijzingen voor een Fries substraat in delen van Nederland). Het commentaar stelt ‘De kaart laat duidelijk zien dat er geen correlatie is tussen de constructies’ maar dat lijkt me eerder een interpretatie van de onderzoekers dan iets wat de kaart laat zien. Wat betekent ‘correlatie’ hier trouwens? Oorzakelijk of historisch verband, gemeenschappelijke onderliggende structuur? In het Engels kan *whether*, een tegenhanger van onderschikkend *of*, veel moeilijker wegblijven dan *that* (Huddleston & Pullum 2002, 956); zo te zien is de weglaatbaarheid van onderschikkend *of* niet onderzocht, helaas.

Een ander geval van een twijfelachtige claim vinden we in 5.1.4.2 over voorzetselstranding:

Anders dan in het Engels is het in het Standaardnederlands niet mogelijk het object van een voorzetsel voorop te plaatsen met achterlating van het voorzetsel. Dat kan alleen als het object een zogenaamd R-pronomen is (d.w.z. één van de woorden *er, daar, hier, waar ergens, nergens, overal*).

Ook dat is niet helemaal correct, gezien het feit dat zinnen als *bananen ben ik niet dol op* en *verspilde energie houd ik niet van* al eeuwenlang voorkomen (zie Van der Horst en Van der Horst 1999, 268-272 en de daar aangehaalde literatuur). De

dialectische verspreiding van dit soort ‘bananenzinnen’ (term van de gebroeders Van der Horst) is niet onderzocht.

De paragrafen 2.1.1.4 en 2.3.2.3 en kaart 41a gaan over pro-drop, de optionaliteit of afwezigheid van persoonlijke voornaamwoorden, zoals in het Latijn: *canto* ‘ik zing’. Ik probeer hier een theorie-neutrale definitie te geven, maar dat is lastig, want het fenomeen is theoretisch nogal beladen. Volgens veel generatief taalkundigen is het (met Chomsky 1981) een syntactisch fenomeen, maar het kan ook worden opgevat als (syntactisch of pragmatisch geconditioneerde) fonologische deletie. En Chomsky en zijn volgelingen beperken zich daarbij tot weglaatbaarheid van onderwerpen, zoals in het zojuist gegeven Latijnse voorbeeld, en implementeren dat syntactisch (de null subject parameter), terwijl in andere opvattingen de term ook kan slaan op andere zinsdelen. Zo schrijft Bresnan bijvoorbeeld (Bresnan 1982, 384) ‘*Pro-drop* is a widespread linguistic phenomenon, in which, under certain conditions, a structural NP may be unexpressed, giving rise to a pronominal interpretation’ waar ze in de volgende zin aan toevoegt dat pro-drop in het ongemarkeerde geval te verwachten is voor onderwerpen en lijdende en meewerkende voorwerpen. In de SAND vinden we geen definitie van pro-drop, maar volgens de toelichting (p. 24 en 30) komt het in de Nederlandse dialecten alleen voor in de tweede persoon enkelvoud, en dan nog slechts in een gedeelte van de dialecten waarin zowel het persoonlijk voornaamwoord *du* als de uitgang *-st* bewaard gebleven zijn. In de vijftien jaar die verstreken zijn sinds het verschijnen van de AND (Gerritsen 1991) is de opvatting over de betekenis van de term kennelijk nogal veranderd, ook binnen de generatieve geleerden, want Gerritsen behandelt onder de noemer pro-drop zinnen als *Wie denk je dat (er) komt* en *In het stadion wordt (er) gevoetbald* (cf. ook de dissertatie van één van de auteurs van de SAND, Bennis 1986). Waarom *Is goed* en *Ben even weg*, op het oog zinnen waarin respectievelijk een onderwerp van de eerste en de derde persoon enkelvoud ontbreken, geen pro-drop mogen heten, blijft in de toelichting onvermeld. Een oude generalisatie is dat subjectspronomina gemakkelijker weglaatbaar zijn naar mate de verbale morfologie rijker is, met andere woorden, naar mate de vorm van het werkwoord ondubbelzinniger aanwijzingen biedt over eigenschappen van het onderwerp (klassieke problemen voor deze generalisatie zijn het Japans en het Chinees, talen die geen verbale morfologie hebben, in elk geval niet voor persoon en getal, maar waarin desondanks onderwerpen en ook voorwerpen niet hoeven te worden uitgedrukt). In het licht van deze generalisatie is het misschien niet helemaal toevallig dat we in *Is goed* en *Ben even weg* te maken hebben met weggelaten onderwerpen bij het werkwoord *zijn*. *Zijn* is immers niet alleen het meest frequente maar ook het meest onregelmatige werkwoord van het Nederlands, het werkwoord waarin de vormen voor 1e t/m 3e persoon enkelvoud het best te onderscheiden zijn, zodat pragmatisch gesproken subjectspronomina ook niet nodig zijn. Of *Is goed* en *Ben even weg* voorkomen in de verschillende dialecten van het Nederlands is kennelijk niet onderzocht. En klaarblijkelijk dekt de impliciet in de SAND gehanteerde definitie van pro-drop enkel onderwerpen. Het gesproken standaard-Nederlands kent evenwel ook uitingen als *doen we*, waarbij het lijdend voorwerp (*dat?*) ontbreekt, en *heb ik niet aan gedacht* (cf. Van der Horst & Van der Horst 1999, 272-3), met een weggelaten voornaamwoordelijk bijwoord (*daar*) – maar daar zwijgt dit deel van de SAND over. In sommige theorieën hebben we

hier overigens niet te maken met pro-drop, maar met topic-drop (vergelijk bijvoorbeeld Liceras & Díaz 1999). Jansen (1981) houdt zich theoretisch op de vlakke en spreekt van ‘deletie van het eerste zinsdeel’. De gebruiker zou ook hier zeer geholpen zijn met enige toelichting en verantwoording van de gemaakte keuzes, zeker omdat wordt gesteld dat er ‘omwille van de toegankelijkheid naar gestreefd [is] theoriespecifieke terminologie en theorie-interne analyses zoveel mogelijk te vermijden’ (p. 6 van de toelichting).

4.3.3.1 gaat over de zin *de timmerman heeft geen spijker bij zich*. In Brabant is ook gevraagd of de variant *de timmerman heeft geen spijker bij* voorkomt, en dat bleek regelmatig het geval. Uit het commentaar (p. 59) spreekt een zekere theoretische vooringenomenheid die minder past bij een descriptief werk als een atlas: ‘Dit is wellicht het gevolg van het feit dat in deze dialecten het voorzetsel in dit geval wordt geanalyseerd als een partikel, zodat *bij-hebben* een scheidbaar samengesteld werkwoord is.’ In hoeverre is dat een feit in plaats van een voorstel tot een analyse? En dan de interessantere vraag – die niet gesteld wordt: waarom vinden we in deze dialecten wel heranalyse en in andere niet?

Verder zien we dat men in Zeeland de vorm *zen* gebruikt in deze constructie. Uit literatuur over het Zeeuws blijkt dat ook in niet-reflexieve gevallen het pronomen *hem* kan worden vervangen door het bezittelijk voornaamwoord als dit pronomen deel uitmaakt van een voorzetselgroep.

Dat kan waar zijn, maar het verschijnsel is veel wijder verspreid: er zijn bijvoorbeeld diverse dialecten in het Hollands waarin de niet-onderwerpsvorm van het persoonlijk voornaamwoord formeel samenvalt met het bezittelijk voornaamwoord, als in *ik zeg tegen zijn* (Van Bree 2002, 82). Hopelijk heeft een volgend deel van de SAND daar meer over te melden.

De kaarten 49 en 50 gaan over plaatsonderwerpen en loze onderwerpen. De bevindingen worden gepresenteerd als pure vormvariatie (openingszin 2.4.1), maar Stef Grondelaers heeft op verschillende plaatsen (bijv. Grondelaers et al. 2002) betoogd dat er soms ook andere dingen aan de hand zijn, en dat *er* een eigen bijdrage aan de betekenis zou kunnen hebben. Volgens Grondelaers zou dit bijwoord (in elk geval in sommige gebruiksgevallen in het Belgisch Nederlands, en dan met name bij inversie zoals in *gisteren zat er een inbreker in deze kast*) een ‘accessibility marker’ zijn: ‘*Er* maakt de lezer/hoorder [erop] attent dat er nieuwe, niet voorspelbare informatie in de rest van de zin te verwachten is.’ Niets daarover in de SAND.

Hoofdstuk 4 gaat over wederkerende en wederkerige voornaamwoorden. Dat is ontegenzeggelijk een terrein waar de generatieve theorie veel heeft opgeleverd. Sommige claims in de toelichting lijken evenwel meer door de theorie dan door iets anders gedictieerd. Zo wordt op bladzijde 57 geclaimd dat *Willem liet mij voor zich werken* welgevormd is, terwijl *Willem dwingt mij voor zich te werken* dat niet is. Wat doen we dan met een geattesteerd voorbeeld als *Feit is dat de Duitsers alle mannen dwongen om voor zich uit te marcheren*?⁸ De SAND-onderzoekers hebben besloten dit soort zinnen buiten beschouwing te laten, en zich te beperken tot het onderzoeken van *Jan/Johanna liet zich meedrijven op de golven* en *Erik liet mij voor zich werken*.

De toelichtingen zijn in het algemeen beknopt, vanwege de beperkte ruimte. In sommige gevallen worden ze echter zo beknopt, dat ze zo goed als onbruikbaar zijn. Een voorbeeld is de volgende generalisatie over zwakke reflexieve pronomina (kaart 69a) ‘het oosten van het taalgebied sluit zich aan bij het Duits, Friesland en Vlaanderen vertonen overeenkomsten met Engelse reflexieve pronomina en het midden van het taalgebied vertoont een eigen systematiek.’ Wat wordt er bedoeld met het signaleren van overeenkomsten – wordt er wellicht een causaal of historisch verband gesuggereerd?

Kaart 43c geeft een beeld van de subjectpronomina derde persoon enkelvoud vrouwelijk, sterke vormen. Over het hele taalgebied is dat meestal *zij* of een variant daarvan – waarmee de vraag rijst of dit nu wel zo’n interessant fenomeen was voor deze syntactische atlas. ‘Twee plaatsen in Zeeland, Ouddorp en Scherpenisse, gebruiken de objectvorm *haar*.’ (Ouddorp ligt in Zuid-Holland.) ‘Vermeldenswaardig is verder nog dat de informanten in een vijftal plaatsen spontaan een aanwijzend voornaamwoord gebruiken als vertaling van het in de testzin aangeboden persoonlijk voornaamwoord.’ De kaart laat zien dat het niet gaat om een aaneengesloten gebied: de noordelijkste attestatie is Eemnes Buiten, tegen het voormalige IJsselmeer aan, de zuidelijkste Jeuk, in het uiterste zuiden van Belgisch Limburg. Uit de legenda blijkt dat het om de aanwijzende voornaamwoorden *die* en *deze* gaat.⁹ Het verbaast me enigszins dat de samenstellers ditmaal geen verband leggen met de mannelijke derdepersoonsvorm enkelvoud *die/tie* (43a), die immers ook opgevat zou kunnen worden als een aanwijzend voornaamwoord. De verschillende uitkomsten na verschillende werkwoordsvormen (*leef* vs. *ga*) laten mijns inziens overigens duidelijk zien dat het hier niet gaat om syntactische variatie alleen: de verschillen zullen veel eerder ook hetzij een lexicale oorzaak hebben, of een fonologische. Kennelijk is niet goed uitgezocht of het gaat om een onderliggende /t/, of om een /d/ met verstemlozing onder invloed van de voorafgaande stemloze /s/. Om dat uit te maken, zou ook zoiets afgevraagd moeten zijn als *zou hij ziek zijn?* waar je in de relevante dialecten *zou-ie*, *zou-die* en *zou-tie* zou kunnen verwachten – keuze tussen de laatste twee zou uitsluitsel kunnen geven over de zojuist geformuleerde vraag.

Tot besluit

Het is tijd om de balans op te maken. De SAND is een buitengewoon rijke bron van informatie, een aanzienlijke verrijking van het gereedschap van de taalkundige. Maar er zijn ook wat vraagtekens bij te zetten. In deze bespreking heb ik dat proberen te doen. De bezwaren laten zich onder drie noemers samenvatten: 1. keuze van de verschijnselen, of wat is syntaxis, 2. kwaliteit van de data, of hoe onderzoek je syntactische variatie, en 3. theoretische onevenwichtigheid, of analyses en verklaringen.

9 Een waarschijnlijk recent opkomende variant is *diegene* als in *als ze gaat dan gaat diegene* (Copen 2000 geeft een analyse, verwijzing naar oudere literatuur en vroege attestaties). Deze variant hoor ik regelmatig bij mijn dochter van 12, en het internet biedt ook volop attestaties, bijvoorbeeld *Dan reageer je op iemand en dan gaat diegene daarna doodleuk zijn verhaal veranderen, zodat jouw reactie nergens op slaat* (www.ilxor.com), ik verwacht hem niet bij de niet-mobiele oudere dialectsprekers van de SAND.

In dit deel van de SAND wordt de keuze voor de onderzochte onderwerpen regelmatig onvoldoende gemotiveerd. Ik heb hierboven verschillende gevallen gesignaleerd waarin variatie in kaart wordt gebracht die met evenveel recht morfologisch of lexicaal genoemd zou kunnen worden, bijvoorbeeld de vormvariatie in voornaamwoorden of voegwoorden; in andere gevallen bood de literatuur semantische verklaringen voor in de SAND als puur syntactisch gepresenteerde variatie. Verder leek de keuze voor opname van bepaalde verschijnselen in een aantal gevallen voort te vloeien uit discussies die op dit moment spelen in de theoretische, met name de generatieve literatuur. Op zich is er helemaal niets tegen theoretisch gemotiveerd onderzoek, maar het tamelijk zwaar leunen op een bepaald type theorie maakt de gegevens minder interessant voor aanhangers van andere theorieën, en bovendien blijkt zo'n aanpak niet altijd goed voor de houdbaarheid van de resultaten (vergelijk hiervoor het gestelde in de inleiding van Gerritsen 1991). In een aantal gevallen bleek de gekozen aanpak resultaten op te leveren waar methodologische vragen bij te stellen waren, en verder moest ik constateren dat de in de commentaarpassages geboden analyses en verklaringen niet altijd even evenwichtig of consequent waren.

Voordat ik afsluit wil ik nog een enkel detail bespreken. Het is zaak dat de gebruiker van de SAND niet lijdt aan kleurenblindheid, want de blokjes in de kaarten zijn niet altijd gemakkelijk te onderscheiden. Waarom hebben de aanduidingen van de verschillende vindplaatsen, behalve een verschillende kleur, niet ook een verschillende vorm gekregen? In het zusterproject MAND worden in de kaarten meer vormpjes en minder kleurtjes gebruikt, dus aan de gebruikte software kan het niet gelegen hebben. Ook moet de onderzoeker bestand zijn tegen stijlbloempjes als op p. 31 rechtsonder: 'Je is een evidente fonologische afleiding van het sterke (*h*)ie'. Dat mag best uitgelegd worden, want zo evident is dat niet – tweede persoon onbeklemtoond *je* komt toch ook niet van *hij*? Of heb ik iets gemist?

Zoals beloofd in de inleiding van deze bespreking, heb ik de vinger proberen te leggen op zwakke plekken en plekje van de SAND – dat is immers een belangrijke taak van iedere recensent. En zoals ik ook al heb aangegeven in de inleiding: dat ik het zwaartepunt bij de zwakheden gelegd heb, betekent geenszins dat mijn eindoordeel negatief uitvalt. De samenstellers van de SAND verdienen veel lof voor het prachtige werk dat ze geleverd hebben, en taalkundige onderzoekers in binnen- en buitenland zullen nog vele jaren veel plezier en gemak hebben van dit prachtige boek. Ga zo door, we kijken uit naar de vervolgdelen.

Bibliografie

- Sjef Barbiers en Hans Bennis. 'The Syntactic Atlas of the Dutch Dialects'. *Nordlyd. University of Tromsø Working Papers on Language and Linguistics* 34 (2007) 53-72.
- Hans Bennis. *Gaps and Dummies*. Diss. Tilburg 1986.
- Ronny Boogaart. 'Conditionele constructies met *moest(en)* en *mocht(en)* in Belgisch-Nederlands en Nederlands-Nederlands'. *Neerlandistiek.nl* 2007.
- Cor van Bree. 'Bezittelijk voornaamwoord of bepaald lidwoord'. In Marinel Gerritsen (red.) *Taalverandering in Nederlandse dialecten. Honderd jaar dialectvragenlijsten: 1879-1979*. Muiderberg, Dick Coutinho, 1979, 206-218.

- Cor van Bree. *Zuid-Hollands: Hollands tussen IJ en Haringvliet*. Den Haag, SDU, 2004.
- Joan Bresnan. 'Control and Complementation'. In Joan Bresnan (ed.) *The Mental Representation of Grammatical Relations*. Cambridge, The MIT Press, 1982, 282-390.
- Noam Chomsky. *Lectures on Government and Binding. The Pisa lectures*. Dordrecht, Foris, 1981.
- Peter-Arno Coppen. 'Linguïstisch Miniatuurtje LXVIII. Als iemand deze fout maakt dan is diegene een ezel.' *Neder-L* 007.11, 2000.
- Leonie Cornips & Willy Jongenburger. 'Het design en de methodologie van het SAND-project'. *Nederlandse Taalkunde* 6 (2001), 212-232.
- Jeroen Van Craenenbroeck. 'Complementierend van. Een voorbeeld van syntactische variatie in het Nederlands'. *Nederlandse Taalkunde* 5 (2000), 133-163.
- Crit Cremers en Marjo van Koppen. 'Boolean Agreement in Tegelen Dutch'. Ms. Leiden.
- Janneke Diepeveen e.a., m.m.v. Hanne Kloots. *Modale uitdrukkingen in Belgisch-Nederlands en Nederlands-Nederlands: corpusonderzoek en enquête*. Amsterdam/Münster, Stichting Neerlandistiek v.u. / Nodus Publikationen, 2006.
- Stef Grondelaers e.a. 'Er als accessibility marker: on- en offline evidentie voor een procedurele interpretatie van presentatieve zinnen'. *Gramma/TTT* 9 (2002), 1-22.
- Coenraad van Haeringen. 'Congruerende voegwoorden'. *TNTL* 58 (1939), 161-176.
- Eric Hoekstra. 'Some Implications of Number Agreement on COMP'. In Frank Drijkoningen en Kees Hengeveld (eds.), *Linguistics in the Netherlands 1993*. Amsterdam, Benjamins, 1993, 61-68.
- Eric Hoekstra. 'Frisian Relics in the Dutch Dialects'. In H.H. Munske in collaboration with N. Århammar et al., *Handbook of Frisian Studies*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2002, 138-142.
- Rodney Huddleston en Geoffrey Pullum (eds.). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, CUP, 2002.
- Joop en Kees van der Horst. *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*. Den Haag, Sdu Uitgevers, 1999.
- Frank Jansen. *Syntactische constructies in gesproken taal*. Diss. Leiden, 1981.
- Marjo van Koppen. *One Probe, Two Goals. Aspects of Agreement in Dutch Dialects*. Diss. Leiden, 2005.
- Juana M. Licerias en Lourdes Díaz. 'Topic-drop Versus Pro-drop. Null Subjects and Pronominal Subjects in the Spanish L2 of Chinese, English, French, German and Japanese Speakers'. *Second Language Research*, 15 (1999), 1-40.
- Jaap de Rooij. *Als-of-dat. Een semantisch-onomasiologische studie over enkele subordinerende conjuncties in het ABN, de Nederlandse dialecten en het Fries, vergelijkend-synchronisch beschouwd*. Diss. Nijmegen, 1965.
- Leendert de Vink. *Dialect en dialectverandering in Katwijk aan Zee*. Diss. Leiden, 2004.
- Johan Winkler. *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon*. 2 dln, 's Gravenhage, Nijhoff, 1874.
- Ton van der Wouden. *Negative Contexts. Collocation, polarity and multiple negation*, Routledge, London and New York, 1997.
- Ton van der Wouden. *Verboden op het werk te komen. Klein woordenboek van Vlaamse taal- en andere eigenaardigheden*. Enschede, SRWU, 1998.
- Ton van der Wouden. 'Nederlandse voorzetsels tussen Duitse en Engelse'. In Matthias Hüning e.a. (red.), *Nederlands tussen Duits en Engels*. Leiden, SNL, 2007, 183-206.

Adres van de auteur

Vakgroep Nederlands UL
 Postbus 9515
 2300 RA Leiden
 t.van.der.wouden@let.leidenuniv.nl